

Kulturne interakcije na egejsko-jadranskom prostoru krajem brončanog i početkom željeznog doba sa posebnim naglaskom na razvoj i strukturu mita

Tijana Križanović
Sarajevo

Abstract: Colonisation as a term is well known, but once seen from a wider aspect it can include every significant contact that was passed through decades. On that way it could be observed as a linear process through several phases. Great mythological stories as representatives of pre-colonisation contact phase reflect direct contacts between the Greece and the inland. The most significant ones from that point of view are Cadmus and Harmony myth, as well as Jason and the Argonauts myth, which carefully divided on their *gross constituent units* are giving clear and obvious insight in the actual base of a mythological story and indirect colonisation of this area by Greek invaders. Strong foundation for the second phase of colonization can be found in texts of ancient Greek authors, and numerous archaeological material that strongly implies direct contacts. The most credible example of it is the Iliad of Homer, and princely graves as most authentic evidences of inland colonisation, that are in the same time the best indicators of its existence based on direct implication of contacts. The third phase is a classical colonisation phase which implies direct establishment of Greek colonies on the coast area of Adriatic Sea. Besides, this phase also represents the greatest colonizing activity and in the same time could be characterized as a *beginning of the end* of the process. One common fact for all three different phases is a lack of possibility to negate Greek presence and activity on the coast of east Adriatic which would, in a context of colonisation in a wider aspect, represent the most significant link, and so the direct affirmation of early existence of it.

Key words: colonisation, myth, gross constituent units, first phase, second phase, third phase, princely graves, archaeological material.

Kolonizacija bi u užem smislu označavala doseljavanje grupe na određeni prostor te osnivanje vlastitih kolonija, bilo mirnim putem ili borbom s lokalnim stanovništvom. Međutim, ako se kolonizacija osmotri u širem smislu, posebno govoreći u prahistorijskim okvirima, pod njeno okrilje mogli bi se svrstati svi kontakti većeg značaja između dva geografski različita područja te bi se mogla posmatrati u nekoliko svojih faza, različitog karaktera. U novijoj literaturi kao *terminus ante quem* kontakata između Grčke i Jadrana uzima se period grčke kolonizacije VII–VI st. pr. n. e.,¹ ali kontakti Grčke s područjem obala istočnog Jadrana sežu mnogo prije, što potvrđuju pisani izvori, kao i arheološki materijalni ostaci. Rano grčko poznavanje obala istočnog Jadrana

također je jasno vidljivo iz određenih antičkih izvora te je obradu ove problematike najadekvatnije započeti najranijim poznatim kontaktima između ovih područja, sačuvanim u mitovima i legendama, koji bi se mogli uvjetno posmatrati kao predokolonizacijska faza istočnojadranskih obala. Legende predstavljaju jasan pokazatelj tih kontakata jer u sebi sadrže stvarne lokacije i arheološki potvrđene događaje pa se mogu uzimati u obzir kao njihov validan dokaz.² Međutim, i

¹ Kaljanac 2010, 55.

² A. Kaljanac u svome radu *Legenda o Kadmu i problem Enhelejaca* iz 2010. godine jasno navodi razliku između legende i mita te razloge i naučno potvrđene činjenice zašto je opravdano legendu smatrati relevantnim izvorom, pa se u tom smislu legenda o Kadmu i u ovome radu uzima kao takva. Za više informacija pogledati Kaljanac 2009, str. 54. Tako, npr., grobove Kadma i Harmonije spominje i Apolonije Rođanin u još jednoj mitskoj priči o Argonautima te govori da se nalaze oko crne i duboke ilirske rijeke u zem-

mitovi su u određenim slučajevima samo drugačije ispričana legenda, te se ne ni njih ne treba zanemariti, posebno ako se u obzir uzme Straussovo mišljenje da *its substance does not lie in its style, its original music, or its syntax, but in the story which it tells. It is language, functioning on an especially high level where meaning succeeds practically at „taking off“ from the linguistic ground on which it keeps on rolling.*³ Iako po svojoj osnovnoj strukturi mit jeste dio jezika i da bi zaživio mora biti ispričan, te kao takav sadrži dvije osnovne varijable – reverzibilnu i ireverzibilnu, za razliku od ostalih jezičkih struktura, mit sadrži i treću varijablu, s obzirom na to da govori o davno prošlom vremenu primjenjivom u sadašnjem i budućem trenutku, što ga čini vječnim,⁴ te ga se tako treba i posmatrati kao nešto više od puke lingvistike. Nerijetko je mit okarakterisan kao plod ljudske mašte,⁵ što Strauss negira govoreći da mit ne predstavlja *primitive mind* te da mitološko razmišljanje i naučnu misao ne treba razlikovati, s obzirom na to da su i jedno i drugo samo produkt vremena, okruženja i svrhe u koju nastaju, te da je suština u otkrivanju novih stvari u čijem prikazivanju ljudske sposobnosti nadilaze sve granice i ostaju nepromijenjene.⁶ To potvrđuje i Finkelberg, govoreći da su mitovi samo modificirani *according to its own cultural sensibilities and social agenda.*⁷ U tom smislu se kroz mitove i legende može posmatrati indirektna kolonizacija, i to njeni najraniji oblici, a to je prije svega izraženo u Legendi o Kadmu koja ima svoje relevantne potvrde iz više aspekata, kao i mit o Jasonu i Argonautima. Tako oni zapravo predstavljaju nova otkrića prikazana u svjetlu mitoloških priča, odnosno oni su prepričane fascinirajuće novootkrivene činjenice, koje su intelektualno sasvim dobro prikazane i strukturirane. To je cijeli jedan svijet, koji u sebi, pored novih

otkrića, sadrži i religiozne osnovne zajedničke široj populacijskoj grupi, kao i objašnjenje neobjašnjivog.⁸ S obzirom na to da se takvi primjeri primjene *mitološkog principa objašnjavanja neobjašnjivog* mogu pronaći u svijetu *naučne misli*, sve dok se on primjenjuje, mitovi se ne smiju uzimati kao irelevantni. *In the last analysis magic, religion, and science are nothing but theories of thought; and as science has supplanted its predecessors, so it may hereafter be itself superseded by some more perfect hypothesis, perhaps by some totally different way of looking at the phenomena – of registering the shadows on the screen – of which we in this generation can form no idea.*⁹ Legenda o Kadmu je tako našla svoje uporište u više aspekata i pravaca, od kojih je jedan i Ovidijevo djelo *Metamorphosis*, u kojem on objašnjava pretvaranje Kadma i Harmonije u zmije,¹⁰ a zatim i djela nekih antičkih pisaca. Sama legenda govori o Kadmu koji, u potrazi za svojom sestrom Europom, preko Grčke stiže do Jadrana. Elementi pretkolonizacijskih kontakata vidljivi su u osnivanju gradova Kadmeje,¹¹ citadele današnjeg grada Tebe,¹² zatim Lihnida, čije je postojanje potvrđeno natpisom pronađenim u okolini Ohrida,¹³ iako njego-va ubikacija još uvijek nije precizirana,¹⁴ te u konačnici i grada Butoe¹⁵ na mjestu današnje Budve. Iako postoje oprečna mišljenja i verzije cjelokupnog pravca Kadmovog kretanja, sve posjeduju jednu zajedničku crtu, koja krajnji ishod legende smješta upravo na Jadran, među Ilire. Neposredno svjedočanstvo o tome očuvalo se i u djelu Pseudo-Apolodora, koji piše o Kadmovom sinu imena Ilirije.¹⁶ Tako *legenda o Kadmu iz Sidona, kao jedna od mnogih koje su prenosili antički autori, pokazuje čak i rijetkim fragmentima koji su se očuvali, da su područje Jadranskog mora, kao i stanovnici njegovih obala, već od najranijih vremena pobuđivali interes starih Grka, Mikenjana, Minojaca, ali i šire.*¹⁷ Podudarnost između legende i stvarnih događaja mogla bi biti potvrđena ako se kao egzaktna uzme verzija o odlasku

lji Enhelejaca, koja se prema Šašel-Kos može poistovjetiti s Drimom (za više informacija vidi Šašel-Kos 2002). O njihovim grobovima govori i Pseudoskilak opisujući moreplov- cima put Jadranske obale te kaže da se nalaze kod Rhizona u Boki Kotorskoj, dok je Eratosten zabilježio da su kod Epidamnosa, a na osnovu svih navoda mogu se poistovjetiti s tumulima Mala Gruda i Velika Gruda (za više detalja vidi: Šašel-Kos 1993, 113-136).

³ Strauss 1995, 430-431.

⁴ Ibid., 430.

⁵ Segal 1999, 16.

⁶ Strauss 1995, 444.

⁷ Finkelberg 2006, 11.

⁸ Strauss 1995, 429.

⁹ Frazer 2002, 624b.

¹⁰ Ovidije IV, 570-600.

¹¹ Kaljanac 2010, 57.

¹² Smith 1857, 1154; Heckel 2008, 29.

¹³ Kaljanac 2010, 66.

¹⁴ Šašel-Kos 1993, 129.

¹⁵ Wilkes 2001, 110-111.

¹⁶ Pseudo-Apollodorus III, 39, 1-9.

¹⁷ Kaljanac 2010, 62.

Agave na sjever među ilirske zemlje, s kojom su krenuli i beotski Enhelejci. To bi ujedno bila potvrda dva podatka poznata o Ehelejcima te poveznica među njima, pa bi se tako mogla posmatrati kao izvjesna medijatorska supstanca u kontekstu rasvjetljavanja do sada neriješenog problema ubikacije Enhelejaca.¹⁸ S obzirom na oprečna svjedočanstva antičkih pisaca o ovom problemu, koja su u velikoj mjeri nastajala na osnovu fragmentiranosti podataka sadržanih u legendi te zavisila dijelom od lične percepcije autora, strukturalni elementi same legende, odnosno njihova kombinacija, mogli bi biti ključni u iznalaženju jedinstvene, suštinske podloge mita, primjenjive na arheološki materijal i kulture, odnosno u razotkrivanju stvarnih događaja, prekrivenih velom mitoloških priča i likova. Kadmejski put¹⁹

¹⁸ Naime, postoje dosta oprečna mišljenja antičkih autora o prostoru koji su naseljavali Enhelejci, pa i sama legenda u nekim segmentima nije potpuno jasna u tome. Hekatej ih smješta u susjedstvo haonskih Deksara, međutim, legenda govori o njihovom dolasku s Kadmom u Beotiju, o čijem prisustvu tamo pišu Diodor i Helanik. Kako je Kadmo porazio autohtono stanovništvo u Beotiji i naselio se tu, kockom je zemlja raspodijeljena po grčkoj tradiciji te je jedan dio trebao krenuti dalje. Unutar legende to se može povezati s odlaskom Agave na sjever u ilirske zemlje, koja je sa sobom mogla povesti upravo Enhelejce, što bi objasnilo njihovu pojavu na Jadrana. Međutim, s tim je u suprotnosti predanje o odlasku Kadma i Harmonije na sjever u pomoć Ilirima u borbi protiv Enhelejaca, stoga nije sasvim jasno ko bi bili ti Enhelejci i da li su to Hekatejevi Enhelejci (za više informacija vidi Wilkes 2001). Možda je tačna tvrdnja da su Enhelejci bili jedno veće kraljstvo od kojeg je kasnije ostala mala zajednica Enhelejci i koji su ilirizirani te bi se u tome našlo i objašnjenje zašto su tek naknadno oni svrstani u Ilire, o čemu govori i Marieta Šašel-Kos spominjući *enheleian kingdom* (za više informacija pogledati Šašel-Kos 1993). Kadmejski put, kao stvarni trgovački put kojim je kasnije išla i rimska cesta *Via Egnatia*, potvrdio bi njihovo prostiranje od Beotije do Jadrana. Također nije jasno jesu li Enhelejci Iliri ili nisu te i o toj problematiki postoje dosta opsežna i oprečna mišljenja. S obzirom na to da bi rasprava o tome u velikoj mjeri izlazila iz okvira rada, to ovdje neće biti detaljnije razmatrano. U kontekstu grčke kolonizacije obala istočnog Jadrana, značajna je njihova geografska odrednica te su u tom smislu oni i korišteni kako bi ukazali na određene kontakte između Grčke i Jadrana u geografskom smislu. Bilo da su to beotski Enhelejci ili oni Enhelejci koji su s Agavom krenuli na sjever u ilirske zemlje, ili pak oni Enhelejci protiv kojih su se Iliri borili kada su zatražili pomoć od Kadma, neupitno je da predstavljaju upravo dokaz o kontaktu grčkog svijeta s Jadranom, širenju vidika, ideja, materijala itd. te se u tom kontekstu geografske potvrde trebaju smatrati relevantnim za ovaj rad, a priču o njima kao Ilirima treba, za sada, ostaviti po strani.

¹⁹ Šašel-Kos 1993, 128.

bio bi još jedna potvrda podudarnosti legende i faktografskih činjenica, što je najbolje dočarao hrvatski lingvista i klasični filolog Radoslav Katičić, okarakteriziravši ga kao *najznatnije mitološko osmišljenje starih veza, što su još od neolitika povezivale Jadrana s Egejom i kretanja ljudi i robe što se od prirode nude kao spojnice među nekada vrlo udaljenim predjelima*.²⁰ Pretpostavlja se da je put prelazio preko lokaliteta Trebenište, u čijem se kontekstu na sceni u jednoj od nekolicine njima pripadajućih verzija ponovno pojavljuju Enhelejci kao nosioci istoimene arheološke kulture.²¹ Antički pisci Herodot, Hekatej i Helanik te moderni autori kao S. Symenoglu datiraju ove događaje u period oko XV st. pr. n. e.²², što potvrđuju i arheološki nalazi Parskog mramora.²³ Tako datiranje, bez obzira na kontradiktornosti o njihovoj ubikaciji, opravdava tezu o Enelejcima kao začetnicima kontakata između Grčke i Jadrana te bez sumnje *vijesti o Enhelejcima i legenda o Kadmovu svršetku predstavljaju prvi ulazak jadranskih krajeva u grčki krugozor*,²⁴ a ako bi pretpostavka o uspostavljanju trgovačkih odnosa²⁵ bila tačna, legenda o Kadmu i Harmoniju našla bi jako uporište u tome te bi se mogla svrstati u kontekst *pretkolonizacijskih kontakata* s obzirom na poznatu činjenicu da kolonije nastaju kao direktna posljedica trgovine. Najstariji podaci o Enhelejcima kod antičkih pisaca pronalaze se u Hekatejevom djelu, što se očuvalo u djelu Stefana Bizantinca o Deksarima, susjedima Enhelejaca, a pored njega spominju ih i Mnasej²⁶ i Polibije,²⁷ dok o Enhelejcima u Beotiji pišu Helanik, Diodor i Kefalion.²⁸ Tako je legenda o Kadmu i Enelejcima ostala zapisana i potvrđena i u izvorima te, iako *antičke vijesti o području Enelejaca sadrže veliko i nepremostivo proturečje*,²⁹ legenda ipak može naći stvarno uporište.³⁰ Samim time kadmejski put, kao trgovački put, objašnjava izvje-

²⁰ Katičić 1977, 79-80.

²¹ Šašel-Kos 1993, 129.

²² Kaljanac 2010, 61.

²³ Na osnovu Parskog mramora osnivanje Tebe datira se u 1509/8 g. pr. n. e.

²⁴ Katičić 1977, 80.

²⁵ Kaljanac 2010, 74.

²⁶ Mnaseas 13, 1.

²⁷ Polybius V, 108, 8, 4.

²⁸ Vidi bilješku 18.

²⁹ Katičić 1977, 55.

³⁰ Vidi bilješku 2.

sne nesuglasice u izvorima³¹ te potpuno opravdava smještanje ove legende unutar faze *pretkoloni- zacijskih kontakata* Jadrana. Prema Straussu, mit je konstruiran od specifičnih sastavnih jedinica koje su udružene u jednu priču, a mitološka podloga i suština ne mogu se izdvojiti iz pojedinih elemenata mita, nego samo iz načina na koji su kombinovani³² te on također smatra da ne postoji prava verzija mita od koje su nastale sve ostale, nego da su one produkt iskrivljivanja, ali da svaka od njih pripada mitu.³³ Posmatrajući na taj način, mit je razgrađiv te se može rastaviti na *gross constituent units*, kako ih Strauss naziva, od kojih su sve u međusobnoj korelaciji.³⁴ Relacije među njima često se pojavljuju u dijahroničnom odnosu, ali kao rezultat njihovog grupisanja nastaje rekonstruiran mit čiji je finalni produkt dvodimenzionalna vremenska referenca koja je istovremeno sinhronična i dijahronična³⁵ te kao takva predstavlja samu suštinu mita, odnosno historijsku podlogu na kojoj je on nastao. Ako se Straussov princip *jednosmjernog grafikona s mogućnošću dvosmjernog posmatranja*³⁶ primijenjeni na mit o Kadmu, mogli bi na vidjelo doći, mitološkom pričom zavijeni, stvarni podaci o *pretkolonizacijskim kontaktima* na Jadranu još u XV st. pr. n. e, vidi grafikon 1.

³¹ Katičić 1977, 57.

³² Strauss 1995, 431.

³³ Strauss 1974, 269.

³⁴ Strauss 1995, 431.

³⁵ Ibid., 432.

³⁶ Naime, Strauss primjenjuje princip jednosmjernog grafikona, koji čitan na taj način – horizontalno, daje kompletnu sliku mita, ali u sebi sadrži njegove sastavne jedinice, koje su grupirane u vodoravnim kolonama, a od kojih svaka govori o nekoj drugoj specifičnoj jedinici mita te ga je na taj način moguće realnije procijeniti i uočiti stvarne događaje na kojima je nastao, odnosno samu suštinu mita, koja je uvijek ista, bez obzira na razne varijante cjelokupne priče koje vremenom nastaju. Najjednostavniji način predstavljanja i objašnjavanja ovoga metoda jeste broičani grafikon ovdje primjenjivanog principa – *As if, for instance, we were confronted with a sequence of the type: 1, 2, 4, 7, 8, 2, 3, 4, 6, 8, 1, 4, 5, 7, 8, 1, 2, 5, 7, 3, 4, 5, 6, 8 ..., the assignment being to put all the 1's together, all the 2's, the 3's, etc.; the result is a chart:*

¹ 2 4 7 8

² 3 4 6 8

¹ 4 5 7 8

¹ 2 5 7

³ 4 5

⁶ 8

^{Na} principu na kojem je urađen ovaj grafikon moguće je rastaviti mit na njegove sastavne jedinice; Strauss 1995, 432-433.

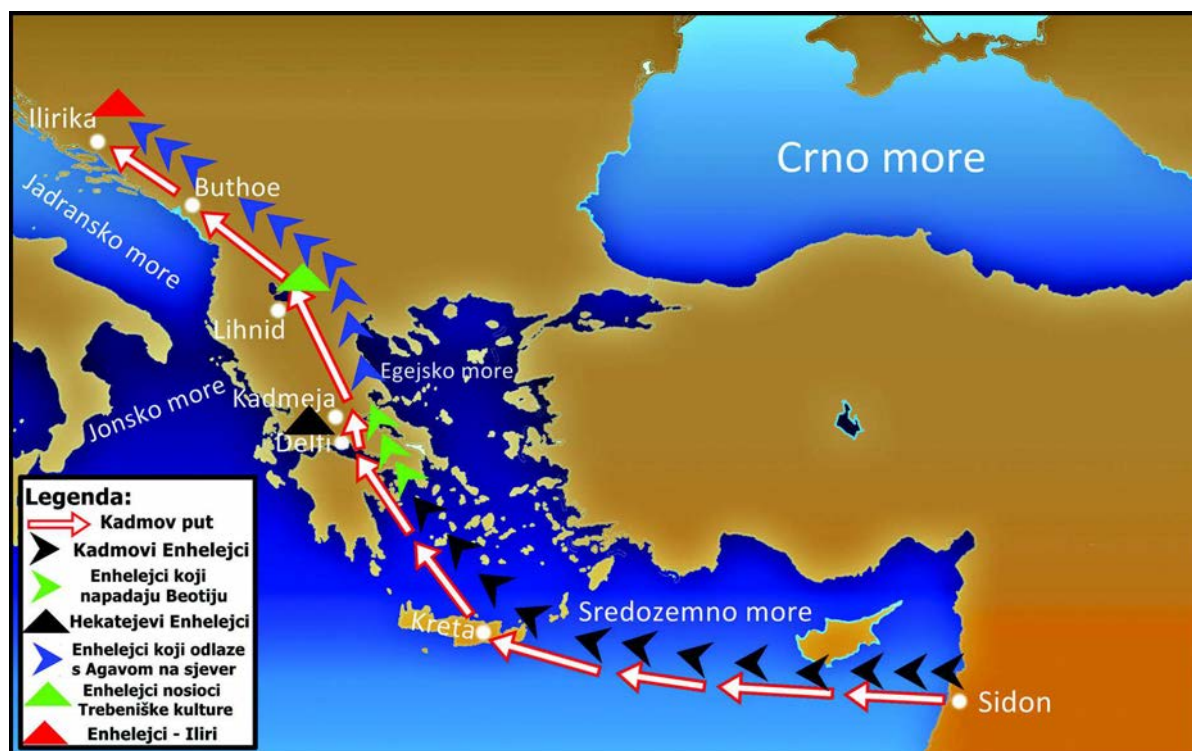
Kako je iz grafikona vidljivo, postoje četiri kolone, odnosno četiri vrste jedinica od kojih je mit sastavljen, a svaka od njih sadrži podjedinice, koje predstavljaju Straussove *gross constituent units*. Ako se grafikon sagleda jednosmjerno, odnosno čitajući jedinice horizontalno, dobije se hronološkim redoslijedom ukratko prepričan mit, to jeste njegova suštinska tematika. Međutim, ako se jedinice posmatraju nezavisno jedna od druge, primjetna je izvjesna kontradikcija u cjelokupnoj priči, očitovana prije svega u smještanju Enhelejaca u geografske okvire, što je posljedica predstavljanja različitih verzija istog mita unutar ovog grafikona. Iako ovo može izgledati kao nedostatak primijenjenog principa, to je zapravo njegova prednost s obzirom na to da je suština mita, usprkos tako spojenim oprečnim podacima, saglediva u cjelini i ostaje nepromijenjena. Tako se Enhelejci, bez obzira na to da li su došli s Kadmom ili ih je on tamo zatekao, da li su to Hekatejevi Enhelejci ili su se selili s Agavom, da li su Iliri ili su vremenom ilirizirani,³⁷ savršeno uklapaju u cjelokupnu priču te je, štaviše, zaokružuju i daju joj realističke okvire, predstavljajući tako potvrdu suštinske supstance mita, odnosno akreditujući i smještajući u vremenske i prostorne okvire stvarne događaje koji su uzrokovali nastanak samoga mita. Takva situacija bi, sama po sebi, predstavljala i potvrdu Straussovog mišljenja o jedinstvenoj podlozi na kojoj mit nastaje³⁸ te bi na kraju bila potvrda njene realističnosti. Ako se, pak, svaka kolona posmatra kao zasebna cjelina, sasvim je primjetno nekoliko tematika koje ovaj mit u sebi nosi. Tako su npr. u prvoj koloni izražene sve rodbinske veze, treća kolona izražava religiozna štovanja, dok su u četvrtoj jasno izražene upravo nesuglasice oko geografske ubicacije Enhelejaca. Druga, u ovom kontekstu najznačajnija kolona pokazuje jasno izdvojen cjelokupan put koji je Kadmo prešao, odnosno jasan je pokazatelj, u najmanju ruku, stvarnih kontakata između Grčke i Jadrana već u tom periodu. Ipak, posmatrane kao zasebne jedinice, *gross constituent units* mogu izgledati kao irelevantni dokazi u kontekstu kolonizacije, ali način na koji su kombinovane značajno mijenja tu sliku. U kontekstu *pretkolonizacijskih kontakata* dovoljno je predstaviti jednostavno rješenje

³⁷ Vidi bilješku 18.

³⁸ Vidi bilješku 33.

Kadmo – sin sidonskog kralja Agenora i Telefase			
Kadmo kreće u potragu za sestrom Europom	Stiže u Grčku s Enhelejcima	Kadmo dolazi u Delfe po proročanstvo	
	Kadmo s Feničanima preko Krete stiže u Beotiju	Kadmo ubija Aresovog zmaja	Enhelejci u Beotiji
	Kadmo osniva Kadmeju	Kockom je podijeljena zemlja Feničanima koji su došli s Kadmom	
		Jezero Kopaida – kult štovanja zmije	Deksari susjedi Enhelejaca
Agava, Kadmova kćer, ubija sina Panteja i bježi iz Kadmeje na sjever u Ilirske zemlje			Enhelejci napadaju Beotiju i Kadmo bježi
Kadmo sa suprugom Harmonijom ide na sjever u pomoć Enhelejcima	Kadmo stiže do Ohrsčkog jezera i osniva grad Lihnid		Trebenište – Enhelejci
	Kadmo stiže do današnjeg grada Budve i osniva grad Buthoe		
Likoters, Agavin muž, biva poražen od Kadma			Enhelejci – Iliri uzimaju Kadma za vođu
Kadmo postaje kralj Ilira i nakon nekoliko godina rađa mu se sin Ilir		Iliri – kult zmije	

Grafikon 1. *Struktura mita o Kadmu i Harmoniji* (Izradila: Križanović T.)

Sl. 1. Karta Kadmovog kretanja i različite ubikacije Enhelejaca

grafikona: rodbinske veze predstavljaju razlog pothvata, a dijelom i opravdanja za određene postupke ili pravac u kojem ide mit. Druga veza među jedinicama mogla bi se naći u religioznim štovanjima koja naizgled mogu prevariti čitaoca izgledajući kao samo jedan način objašnjavanja neobjašnjivog ljudima tog doba, ali zapravo su intelektualno vrlo dobro osmišljena predstava novog, ukomponovana u cijeli jedan drugačiji svijet. U samoj njihovoj suštini zapravo su jako dobro vidljivi utjecaji jedne kulture na drugu, jednog područja na drugo te njihovo preseljavanje s istoka na *krajnji sjever*. U konkretnom primjeru najjasnija slika prednosti strukturalističkog pristupa mitovima i legendama izražena je u suprotnostima vezanim za Enhelejce, pa tako Kadmovi Enhelejci, oni iz Beotije, kao i Enhelejci Iliri, posmatrani u međusobnoj, kao i korelaciji sa samim pravcem Kadmovog putovanja, predstavljaju direktnu potvrdu kontakata Grčke i Jadrana.

Veza između sastavnih jedinica mita kao nezavisnih elemenata jasan je pokazatelj izvjesne *naučne misli* tog vremena, ali i relevantan dokaz *pretkolonizacijskih kontakata* kojima su Grci upoznali Jadranski svijet, prenijeli svoje utjecaje, ali u određenoj mjeri i prihvatili autohtone, a također predstavljaju polaznu tačku brojnih kasnijih antičkih pisaca koji su pisali o obalama istočnog Jadrana te se zbog toga nikako ne smiju uzimati kao puki plod mašte.³⁹

Mit o Jasonu i Argonautima također je značajan u konceptu kolonizacije obala Jadranskog mora te, kao i priča o Kadmu i Enhelejcima, u literaturi ne predstavlja direktan izvor za kolonizaciju, s obzirom na to da se radi upravo o mitu,⁴⁰ ali kroz opise putovanja Argonauta vidljive su izravne veze Jadrana s grčkim svijetom. Apolonije Rođanin zapisao je ovu legendu oko 265–260 g. pr. n. e., odnosno oko 1000 godina nakon⁴¹ samog

dešavanja radnje.⁴² Legenda je, kao i svaka druga, sačuvana unutar dosta oprečnih fragmentiranih podataka, ali u ovom slučaju i još uvijek nedefi-

Mileta, Timaget, Hesiod, Pindar i drugi, koji su živjeli i pisali prije Apolonija, a kod kojih se mogu pronaći, za trenutnu geografsku sliku Jadrana preciznije geografske odrednice. Očigledno je da je Apolonije nastojao očuvati autentičnost samog epa prepisujući ga u okvirima *mitske geografije*. Iz toga proizilazi da je Apolonije, pored navedenih pisaca, poznavao i prepisivao djelo nekog od starijih, autentičnijih i sasvim sigurno tom vremenu bližih pisaca te je tako mogao zadržati pojmove *mitske geografije*, koju je, pak, pokušao uklopiti u realistične okvire. Tako se u većini slučajeva poziva na Timageta, odnosno prepisuje njegove tvrdnje, dajući mu preciznije odrednice, pa se npr. kod Apolonija Argonauti ne vraćaju prego Timagetove *mitske rijeke*, nego preko stvarnog *Istrosa* i njegova dva ušća. Brojne su rasprave o tačnosti podataka Apolonijeve Argonautike, s obzirom na razliku od 1000 godina između vremena u kojem se radnja odvija i vremena u kojem ju je on zapisao, ali je i pored toga općeprihvaćena, s manjim izmjenama, u novije vrijeme (kao npr. činjenica da su Argo prebacili na ramenima preko Velebita, s obzirom na to da ne postoji rijeka koja se iz Dunava ulijeva u Jadransko more). Brojne su također razlike kod navedenih autora u ubikaciji određenih mjesta iz Argonautike, što je samo još jedan dokaz da su i oni, kao i Apolonije, poznavali ranije izvore o tom mitu, ali nisu težili njegovom autentičnom prikazivanju, nego smještanju u za njih poznate geografske odrednice. Sama ta činjenica nepoznavanja geografije pokazuje da je sam mit i njegova radnja nastao prije Homerovih epova koji su zapisani u 8 st. pr. n. e. Radoslav Katičić smatra i da se radnja Argonautike odvija prije tebanskog i trojanskog ciklusa (za više informacija pogledati: Katičić 1970). Sam nastanak mita, brojne rasprave o autentičnosti, kao i oprečna mišljenja ovdje nisu detaljnije obrađena, s obzirom na to da izlaze iz okvira tematike, kao i s obzirom na činjenicu da zahtijevaju opsežna razmatranja. Ovdje su ukratko predstavljene određene neodumice u pogledu same Argonautike, koje su relevantne za određivanje faza kolonizacije na Jadranu, pa je tako predloženo smještanje ovoga mita u prvu fazu kolonizacije Jadrana, dok su Homerovi epovi smješteni u drugu fazu, iako govore o istom vremenu. Potrebno je bilo razjasniti da se mit o Argonautima može smatrati starijim od Homerovih epova u toj mjeri što je evidentno da se sam Apolonije poziva na znatno starije tradicije, odnosno tekstove ili usmena predanja, za koja je jasno da su nastala prije Homerovih epova. U kontekstu kolonizacije Argonautika i mit o Argonautima daju jasnu potvrdu ranih kontakata Grčke s Jadranskom obalom te se kao takav treba smatrati autentičnim u toj mjeri da dokazuje da su postojali kontakti između ta dva svijeta, ali ne i u smislu izravne kolonizacije, odnosno uspostavljanja grčke prevlasti na Jadranu. Njegova arheološka potvrda nalazi se u brojnim ostacima grčke keramike iz tog perioda na prostoru Jadrana, kao i Crnog mora, te u samom sadržaju epa u kojem je vidljivo oružje i oprema mikenskog perioda, autentična i podudarna s arheološkim nalazima, te predstavlja još jednu potvrdu Apolonijevog prepisivanja starijih izvora (za više informacija vidi Kleiner, 2010).

⁴² Novak 1961, 149.

³⁹ Vidi bilješku 5.

⁴⁰ Vidi bilješku 2.

⁴¹ Apolonije Rođanin je geograf koji je radio u Aleksandrijskoj biblioteci i zanimao se za *prastara vremena*. Kao zaposlenik te biblioteke imao je pristup mnogim djelima koja su danas izgubljena. Argonautika ujedno, pored Periplusa, predstavlja i jedno od najpodrobnijih djela o geografskim odlikama Jadrana. Naime, Apolonije je, u želji da epski i što autentičnije prenese mit o Argonautima, upotrebljavao *mitsku geografiju* kakvu su poznavali u vrijeme kada se radnja Argonautike dešava. Poznato je da su o Argonautima i njihovoj pustolovini pisali antički pisci kao Herodot, Hekatej s

niranih. Straussov princip grafikona mogao bi se primijeniti i na ovaj mit, kako bi njegove strukturalne jedinice, bez obzira na izvjesne nejasnoće, jasno pokazale historijsku podlogu na kojoj je nastao. Ako bi se to pratilo hronološki unutar samoga mita, ali i usporedno s do sada poznatim ubikacijama određenih prostora koje Apolonije spominje, slika određenih neubiciranih lokacija mogla bi biti uveliko jasnija. Pored toga, pojedine *gross constituent units* jasno bi poistovjećivale mit sa stvarnim događajima, dok bi tok putovanja bio presudan u kontekstu kolonizacije. Tako npr. Kolhiđansko naseljavanje na otoke *Apsirtide*⁴³ direktno ukazuje na njihov boravak na obalama Jadrana, a njihovo susretanje s Argonautima kod Feaćana⁴⁴ te dalje naseljavanje kod rijeke *Ilirike*⁴⁵ i *Keraunskog gorja*⁴⁶ jasno impliciraju upoznavanje većeg dijela Jadrana te miješanje s autohtonim stanovništvom. Iako se zbog Apolonijeve *mitske geografije* cjelokupna priča Argonautike može činiti zaista kao puki produkt ljudske mašte, u kontekstu strukturiranja mita predstavlja veliku prednost, s obzirom na to da jasno implicira korištenje identične podloge za konstruiranje kako mita, tako i kasnijih djela antičkih pisaca, pa i naučnih istraživanja novog vijeka. Direktno spominjanje gradova na Jadranskoj obali, kao i podudarnost s legendom o Kadmu i Harmoniji te ubikaciji Enhelejaca,⁴⁷ nezaobilazna su potvrda autentičnosti mita, a samo spominjanje Kadmovog putovanja unutar mita o Argonautima moglo bi se okarakterisati kao *arheološki intertekst*, s obzirom na to da jedan mit sadrži podatke o drugome, a samim time predstavlja i njegovu potvrdu. Iako sagledan u cjelini, mit o Jasonu i Argonautima izgleda neznatno realističan, njegove *gross constituent units*, posmatrane kao takve, direktno govore o njegovoj autentičnosti. Tako se, na primjer, jedna epizoda Argonautike odvija na Hilejskom poluotoku,⁴⁸ koji je poznat iz izvora kao što su Pseudo Skilak i Pseudo Skimno, a uprkos *mitskoj geografiji*, on u djelu Apolonija Rođanina nosi upravo naziv *city of Hillus*,⁴⁹ što s naučne strane predstavlja i mitološku potvrdu toponomastičkog grada Herakleje, kao i grčki utjecaj u njemu. Iako Apolonijeva Argonautika ne slovi kao istinska verzija mita, ako se u obzir uzme Finkelbergova pretpostavka o nastanku različitih verzija mita,⁵⁰ a s obzirom na to da je Apolonije izbjegao njegovo prilagođavanje geografskim uslovima vremena u kojem je živio i pisao, njegova verzija bi se trebala uzimati u obzir kao najautentičnija, a posebno s obzirom na činjenicu da original nije pronađen te da ova verzija ujedno predstavlja i najstariju od svih zapisanih verzija. Naravno, dalo bi se diskutuirati o preciznosti podataka koje donosi Apolonije Rođanin, što nije od krucijalne važnosti za ovaj rad, s obzirom na to da se kontakti i grčko prisustvo i poznavanje Jadrana koje Argonautika potvrđuje ne mogu negirati. Ako se prema Straussovom principu mit o Jasonu i Argonautima izdvoji na svoje *gross constituent units*, dobijamo grafikon 2.

Kao i u prethodnom slučaju, grafikon, sagledan horizontalno, daje cjelokupnu sliku mita, ali za razliku od prethodnoga, njegove *gross constituent units*, umjesto opozicija, jasno pokazuju sve nejasnoće i nesuglasice među autorima nastale na osnovu ovoga mita, a koje su posljedica upravo korištenja *mitske geografije* unutar njegovog sadržaja. Prva kolona pokazuje sve rodbinske veze, kao i njihovo kontinuirano nastajanje u toku putovanja, a četvrta kolona predstavlja čistu mitološku podlogu, koja u realističnim okvirima izražava religiozna štovanja. Druga i treća kolona direktno su vezane za kolonizaciju, s obzirom na to da predstavljaju put kojim su Argonauti, kao i Kolhiđani, putovali, a čiji se dio radnje dešava upravo na Jadranu. Peta kolona sadrži sve izraze *mitske geografije*, koje je Apolonije veoma dobro etablirao u tok putovanja opisan u mitu, a koje se posmatrajući *gross constituent units* kao zasebne cjeline jednostavno mogu projicirati na današnju geografsku sliku Jadrana. Razdvajajući cjelokupnu mitsku priču na proste faktore te posmatrajući njihove korelacije, bez obzira na i dalju prisutnost nekonkretne definiranosti nekih od njih, pravac Jasonovog putovanja postaje geografski poveziva struktura. Tako, na primjer, relacije između religijske podloge mita i samog pravca putovanja daju izvjesna objašnjenja koja omogućavaju iscertavanje kretanja Arga na geografskoj karti.

⁴³ Apolonije Rođanin IV, 515.

⁴⁴ Ibid., 982-1002.

⁴⁵ Ibid., 516.

⁴⁶ Ibid., 519.

⁴⁷ ... by the dark deep Illyrian river, where is the tomb of Harmonia and Cadmus, dwelling among the Encheleans...; Ibid., 517.

⁴⁸ Ibid., 982-1228.

⁴⁹ Ibid., 534.

⁵⁰ Vidi bilješku 7.

Jason – sin Jolskog kralja Ezona			
Kretej, Jasonov djed, utemeljio grad Jolk	Pelij preuzima vlast	Jason gubi sandalu	Jolk – Volos u Tesaliji
Eson proglašava sina mrtvim	Jason traži povrat prijestola		
Pelij šalje nećaka Jasona po zlatno runo u Kolhidu	Jason s Argonautima prolazi Helespont te preko Helade stiže do Kolhide	Hera i Atena mu pomažu	Helespont – Dardanel Helada – Stara Grčka
Medeja, Ejetova kći, zaljubljuje se u Jasona	Jason pobjeđuje zmajeve vojnike, ali ne dobiva runo		
	Medeja i Jason bježe; stižu do Istrosa	Kolhiđani kreću za njima	Istros – Dunav
Medejin brat Apsirt strada	Jason, Medeja i Argonauti stižu do otoka Elektre	Kolhiđani se naseljavaju na otoke Apsirtidi	Otok Elektra – na ušću rijeke Po Apsirtidi – po Apsirtu
	Argonauti stižu do Hilejske zemlje te prolaze pored otoka: Liburnskih, Isse, Dysceladus, Pityeia, Korikira, Melita	Kolhiđani se naseljavaju jedni kod rijeke Ilirika, a drugi kod Gromovite planine	Hera šalje oluju na njihov put te se vraćaju nazad do Elektre
	Preko Ausenskog mora ulaze u Rhodanus, a zatim u Eridanus	Hera završiti tako jako da se vraćaju nazad i stižu do Kirke	Issa – Vis Pityeia – Jelsa? Korikira – Korčula Melita – Mljet Ilirika – Neretva Gromovita planina – Keraunsko gorje
	Preko Keraunskog mora stižu do Drepane		Ausensko more – Tirensko more Rhodanus – Rona Eridanus – Rajna
Medeja i Jason se vjenčaju	Od Hilejske luke stižu do Peloponeza, a odatle u Libiju	Hilo, Heraklov sin	Drepana – zemlja Feačana
	Stižu u Jolk		Hilejska luka – Na Hilejskom poluotoku (između Splita i Šibenika)
Medeja, Jasonova žena, ubija Pelija	Jason preuzima prijestolje		

Grafikon 2. Struktura mita o Jasonu i argonautima (Izradila: Križanović T.)

Na karti je vidljiva promjena pravca Argonauta u dva navrata, odnosno njihovo vraćanje putem kojim su došli, za šta je unutar mita kao razlog navedena volja Bogova i njihovo usmjerenje prirodnih pojava, što predstavlja klasičan primjer načina objašnjavanja neobjašnjivog za događaje koji su se zaista odigrali. Tako, na primjer, Herino pokretanje oluje te vraćanje Arga ne Elektru⁵¹ zapravo je prikaz rezonovanja ljudi tog doba o iznenadnim promjenama prirodnih pojava, ili se, pak, može smatrati direktnom in-

⁵¹ Apolonije Rođanin IV, 575-578.

dikacijom *naučne misli* tog doba u predstavljanju i očuvanju krucijalnih historijskih događaja. Oni su potvrđeni i arheološkim nalazima šireg karaktera,⁵² od kojih je značajno izdvojiti tzv. *Ficeronica* iz Palestrine, na kojoj je prikazana jedna epizoda pohoda Argonauta, a datirana je u 4 st. pr. n. e.

Time bi fata *pretkolonizacijskih kontakata* na obalama Jadranskog mora bila završena, a njena glavna odlika jeste ekspedicijska, medijatorska uloga s obzirom na to da se grčki posjetioci, koji

⁵² Vidi bilješku 41.

Sl. 2. Karta putovanja Jasona i Argonauta

se s pravom mogu tako nazvati, ne zadržavaju na ovim prostorima, ne osnivaju svoje kolonije te s obzirom na to da su tu u prolazu, odnosno da teže povratku kući. Razlog tome može biti i prevlast Istoka, koji u to vrijeme osniva svoje kolonije, što je također vidljivo u ovdje iznesenoj legendi o Kadmu. Strukturalni pristup mitu svakako je, bez obzira na konzistentne nejasnoće i nesuglasice, korelacijom svojih *gross constituent units* potvrdio kontakte Grčke i Jadrana, sačuvane u mitovima i legendama, a koje zavijene velom mitoloških likova, pojmova i pojava ostaju u pozadini cjelokupne priče, te tek njihovim izdvajanjem kao zasebnih jedinica mita postaju relevantni izvori i dokazi kolonizacije u širem smislu, odnosno njene predfaze.

Također bi se mogla uočiti izvjesna veza između ova dva mita, odnosno fragmenti jednoga u drugom, što bi predstavljalo direktnu potvrdu očuvanja suštinske podloge legendi i mitova te njenog prenošenja s generacije na generaciju. Tako se Kadmejski put poistovjećuje s rimskom *Via Egnatiom*, kojom je išao i raniji *čilibarski put*, a Jasonovo zlatno runo direktno se povezuje s čilibarom i njegovim prenošenjem na Balkan. Drepani i Feačani koji žive tu u Argonautici su okarakterisani kao susjedi Enhelejaca, dok je Kadmova ishodišna tačka na sjeveru, gdje je došao u

Sl. 3. Ficeroni cista iz Palestrine

pomoć Enhelejcima, rijeka *Iirika*, koja se nalazi prekoputa Korčule, Alkinojevog otoka, odnosno zemlje Feačana, a gdje se, prema Argonautici, na-

lazi kamen Kadma i Harmonije. To se podudara s predanjem o pretvaranju Kadma i Harmonije u zmije, upravo na sjeveru, kod Ilira. Reminiscencije međudinastičkih vjenčanja, koja su poznata od željeznog doba kada su već nastupili socijalna diferencijacija društva i njegovo staleško raslojavanje, vidljivi su također u mitovima i brakovima sklopljenim u okvirima njihovih priča. Tako je na primjeru legende o Kadmu ta tradicija vidljiva konkretno na primjeru braka između njegove kćerke Agave i ilirskog kralja Likotersa što, pored autentičnosti mita, implicira i na postojanje socijalne stratifikacije i sklapanja međudinastičkih brakova prije *epohe kneževskih tumula* kojoj se takva situacija pripisuje kao njeno osnovno obilježje i promjena koju donosi sa sobom, a koja bi direktno ulazila u okvire druge faze kolonizacije obala Jadranskog mora.

Druga faza kolonizacije očitovala bi se u djelima antičkih pisaca iz kojih je jasno poznavanje obala istočnog Jadrana u VIII, VII i VI st. pr. n. e. Antički pisci kao Homer, Alkman, Hekatej, Herodot i Tukidid spominju neke narode na Jadranu te daju njihovu preciznu ili okvirnu ubikaciju. U tom kontekstu prvenstveno treba navesti Homera koji je, kako se pretpostavlja, živio negdje u VIII/VII st. pr. n. e. U svome djelu *Ilijada* on spominje skupine Enete i Peonce,⁵³ kao i Dardance.⁵⁴ Nakon njega, Peonce i Enete spominje i Alkman koji piše u VII st. pr. n. e.,⁵⁵ dok Peonce poznaje i Hekatej iz Mileta koji je živio i pisao u VI st. pr. n. e.⁵⁶ te Herodot u V knjizi svoje *Historie*.⁵⁷ A da su Grci još u VI st. pr. n. e. poznavali južni dio Balkanskog polutoka potvrđuje i pjesnik Pindar.⁵⁸

⁵³ *A Peonce krivoluke Pirehmo vođaše junak, iz daleka Amidona od Aksija široke reke, Aksija, koji zemlju oploduje najlepšom vodom. A Pafagoncima vođa Pilemen beše rutavko junak iz Enetske zemlje, gde divlje prebivaju mazge,*

oni u Kitoru gradu i Sesamu življahu onde, oko Partenija reke u slavne nastavahu kuće, Kromni, Egijalu i Eritinu visokom gradu; Homer, *Ilijada*, II, 848-855.

⁵⁴ *Vođa Dardancima beše Anhisov čestiti sinak Eneja, koga rodi Anhisu Afrodita divna pošto u dolama idskim sa čovekom spavaše smrtnim;* Homer, *Ilijada*, II, 819-821.

⁵⁵ Alkman, Fr. I, 1, 50-54.

⁵⁶ Hecataeus, *Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby-F 1a*, 1, F. Frg. 154, 2.

⁵⁷ Herodot, V, 12, 3; V, 14, 4; V, 15, 6; V, 17, 2; V, 23, 2-8; V, 98, 5-19; VII, 113, 2.

⁵⁸ Novak 1961, 150, bilješka 16.

Za ovu fazu bi također bilo prikladno uzeti u obzir arheološka istraživanja i nalaze, koji bi potvrdili kontakte i djelovanje Grka na obalama istočnog Jadrana i unutrašnjosti. Arheološkim nalazima mogu se pratiti izvjesni kontakti Grčke s Jadranom i unutrašnjosti još od neolita, ali u tom kontekstu se ne može govoriti o kolonizaciji, iako ih svakako treba uzeti u obzir kao izravne dokaze o kretanjima još od najranijih vremena.⁵⁹ Od arheoloških nalaza relevantnih za drugu fazu kolonizacije treba prije svega uzeti u obzir one koji ukazuju na direktne kontakte između Jadranske obale i Grčke. Najstariji takav spomenik bila bi nadgrobna stela iz Novilare kod Pesara, na kojoj se nalazi urezana pomorska bitka s prisutnim jakim utjecajem grčke umjetnosti, datirana u VIII, možda čak i u IX st. pr. n. e.⁶⁰ U Vizačama kod Pule nađeno je nekoliko kamenih ploča s raznim ornamentima iz VII i VI st. pr. n. e. te nekoliko grčkih slikanih vaza.⁶¹ Poznata brončana situla Vače, s istoimenog lokaliteta, rađena je pod jakim utjecajem grčke arhajske umjetnosti.⁶² Korintski aryballos s prostora današnje Dalmacije, datiran u VI st. pr. n. e., ukazuje na trgovačke veze tog prostora s Grčkom.⁶³ Brojne druge grčke posude te oružje grčkog porijekla tog prostora iz VI i V st. pr. n. e. jasno ukazuju na prisustvo Grka te njihovo poznavanje obala istočnog Jadrana tokom VIII, VII, VI i V st. pr. n. e.⁶⁴ U tom pogledu, ranim kontaktima Grčke s Jadranom i unutrašnjošću najviše doprinose kneževski tumuli. Tako je npr. na Glasinačkom području u Bosni i Hercegovini pronađena nekolicina materijala grčke provenijencije, koja izravno dokazuje kontakte tog područja s Grčkom. Korintska kaciga iz najmlađeg kneževskog tumula Arareva gromila datirana je u VI st. pr. n. e.,⁶⁵ dok su na lokalitetu Čitluk pronađene importirane grčke posude te knemide s grčkim elementima.⁶⁶ Grčki utjecaji nisu vidljivi samo u zaleđu Jadranske obale već

⁵⁹ Novak donosi podatke o iskopavanjima u Markovoj i Grapčevnoj pećini, zatim pećini Rači na Lastovu, Veloj spilji na Korčuli te spilji Pokrivenik na Hvaru, u kojima navodi nalaze grčke keramike kao izravne dokaze postojanja kontakta (za više informacija vidi: Novak 1961).

⁶⁰ Caddeo 1942, 5.

⁶¹ Novak 1961, 152.

⁶² Stare 1954.

⁶³ Novak 1961, 153.

⁶⁴ *Ibid.*, 153-154.

⁶⁵ Babić 2004, 86.

⁶⁶ *Ibid.*, 84-85.

sežu duboko u unutrašnjost pa se tako na sjeveru Bosne, u Donjoj Dolini javlja grčko-ilirska kaciga te drugi grčki materijal.⁶⁷ *Kneževski tumuli* su sredstvo koje govori o kolonizaciji iz dva aspekta, onoga šta je ista donijela i onoga na šta je naišla. U tom kontekstu oni donose uvid u važnu činjenicu postojanja društvene strukture u smislu socijalne diferencijacije prije procesa Grčke kolonizacije, tačnije čak i prije njenih ranih faza, a koja je bila jasno definirana u kasnom brončanom dobu.⁶⁸ Oni bi mogli ukazivati i na postojanje onoga što je Vasić još 1975. godine okarakterizirao kao prvi kontaktni put Grčke sa zapadnim Balkanom,⁶⁹ a samim time i prvi i najraniji put kontakta između Grčke i balkanskog prostora. *A analogni nalazi iz bogatih i grčkom svijetu bliskih kneževskih grobova u Trebeništu kod Ohrida, u kneževskom grobu „Arareva gromila“ na Glasincu te iz Donje Doline na Savi, označavali bi trgovačke pravce kojima je grčka roba kasnog 7. i 6. stoljeća prije Krista stizala čak do ruba južne Panonije. Konkretno pravce trgovačkih putova još ne možemo odrediti, a posebno je zanimljivo, no još otvoreno pitanje je li tako rano – na kraju 7. stoljeća bio otvoren neretvanski put ulaska s Jadrana u unutrašnjost.*⁷⁰

U drugu fazu kolonizacije moglo bi se svrstati i nekoliko apoikija osnovanih u periodu u kojem pišu navedeni antički autori, od kojih nekolicina nije tačno ubicirana. Korint i Korkyra su u VII st. pr. n. e., odnosno 627. g. pr. n. e., osnovali apoikiju Epidamnos,⁷¹ a drugu apoikiju Grci su osnovali odmah 588. g. pr. n. e.⁷² Pretpostavlja se da su one postojale i ranije, kao trgovačke luke, ali ne kao kolonije grčkih doseljenika. Grčki element u Epidamnusu potvrđen je prisustvom korintskih kaciga u grobovima,⁷³ a većina ostataka tog antičkog grada leži ispod današnjeg grada Drača.⁷⁴ Te dvije luke ostale su u upotrebi stoljećima.

Među prvim apoikijama treba izdvojiti Spinu, koja se nalazi u današnjoj Italiji, a datira se u VI–V st. pr. n. e. Njen status, odnosno pitanje je li ona zaista grčka apoikija, još uvijek nije rije-

⁶⁷ Vasić 1975, 89.

⁶⁸ Potrebeca 2013, 12.

⁶⁹ Vasić 1975, 91.

⁷⁰ Marjanić-Pandžić 1998, 241.

⁷¹ Novak 1961, 150.

⁷² Wilkes 2001, 124.

⁷³ Ibid., 123.

⁷⁴ Ibid., 125.

šeno. Postoje i oprečna mišljenja o ubicaciji ove apoikije, ali arheološka iskopavanja nekropole Valle Treba u izvjesnoj su mjeri potvrdila da se ovaj grčki grad nalazio tu.⁷⁵ Mnogi grčki pisci također definiraju Spinu kao grčki grad, a brojni grčki materijal i grčka tradicija potvrđuju prisustvo grčkih kolonista na ovom prostoru.⁷⁶

Herakleja je također kolonija bez tačne ubicacije te i u novije vrijeme predstavlja predmet brojnih naučnih rasprava. Tako Suic smatra da se može ubicirati na području nasuprot Krfa,⁷⁷ Novak je u svome djelu iz 1924. godine smješta na prostor Rogoznice,⁷⁸ iako u djelu iz 1961. godine sam napominje kako je to ishitren zaključak te se treba uzeti s dozom rezerve,⁷⁹ dok Lisičar navodi da bi mogla biti i u Saloni, ali i drugdje.⁸⁰ Nakon njih Rendić-Miočević se najviše bavio ovim pitanjem, te ubicaciju Herakleje smješta negdje na prostor Korčule,⁸¹ a zanimljivo je i to da on poistovjećuje Herakleju s knidskom kolonijom,⁸² koju spominje i Pseudo Skimno.⁸³ Od antičkih pisaca, Herakleju spominju Pseudo Skilak i Pseudo Skimno, koji se poziva na Timeja i Erastotena.⁸⁴ Pseudo Skilak jasno navodi Herakleju kao grčki grad s lukom,⁸⁵ o čemu govori i Pseudo Skimno.⁸⁶ Brojka od 15 grčkih gradova na Hilejskom poluotoku koje spominje Timej⁸⁷ je pretjerana, ali značajna zbog toga što direktno ukazuje na grčko prisustvo na tom poluotoku, za koji tvrde da

⁷⁵ Novak 1961, 155.

⁷⁶ Ibid., 154.

⁷⁷ Zaninović 1991–92, 36.

⁷⁸ Novak 1924, cit. 657.

⁷⁹ Novak 1961, 158.

⁸⁰ Lisičar 1951, 26.

⁸¹ Zaninović 1991, 92, 36.

⁸² Gorické-Lukić / Bonačić-Mandinić 2010, 179.

⁸³ Pseudo Skimno, 428.

⁸⁴ *Pripovijedaju naime da ih je tamo naselio Heraklov sin Hilo, ali su se s vremenom pobarbarili pod utjecajem običaja svojih susjeda, kako kažu Timej i Eratosten;* Pseudo Skimno, 402–412.

⁸⁵ *Tamo je smješten grčki grad nazvan Herakleja s lukom. Tamo stanuju Lotofazi, barbarski narodi po imenu Herastamni, Bulini i Hili, koji su susjedi Bulina. Taj narod govori da je Hilo, Herkulov sin, živio s njima;* Pseudo Skilak, pogl. 22.

⁸⁶ *A zemlju što leži u blizini drže Pelagonci i Liburni. S njima se dodiruje narod Bulina; a dalje je veliki Hilički poluotok, koji po veličini izjednačuju nekako s Peloponezom; a na njem kažu da u petnaest gradova stanuju Hili, koji su rodnom Grci. Pripovijedaju naime da ih je tamo naselio Heraklov sin Hilo, ali su se s vremenom pobarbarili pod utjecajem običaja svojih susjeda, kako kažu Timej i Eratosten;* Pseudo Skimno, 402–412.

⁸⁷ Vidi bilješku 85.

se tu nalazio i grad Herakleja. Moguće je da je on vremenom izgubio svoje grčko obilježje te se zato u novijoj literaturi ne prepoznaje jasno kao grčka kolonija.⁸⁸ Spominjanje osnivanja grada od strane Hila, Heraklovog potomka, koje je vidljivo kod oba antička pisca, ukazuje na podudarnost u mitološkom predanju i antičkim izvorima.⁸⁹ S obzirom na 120 komada novca pronađenog na Hvaru, s jasnom legendom Herakleje, bilo bi neosnovano tvrditi da grad nije postojao.⁹⁰ Novac Herakleje se još povezuje i s legendom IONIO, jer se radi o prekovanim novcima, od kojih su Jonios kovovi obično mlađi.⁹¹ Za sada je sigurno je da je grad postojao u IV st. pr. n. e., ali legenda je poznata još od V st. pr. n. e. te bi se moglo pretpostaviti da je nastao i ranije. Pored toga, Herodot u V st. pr. n. e. govori o putovanju darova Hiperborejaca preko Jadrana do Delosa⁹² pa Novak zaključuje da su Grci morali na Jadranu imati sigurne luke, među koje svrstava i Herakleju.⁹³ Stoga nije potrebno posebno naglašavati ulogu koju je narod Hila odigrao u kontaktima između starih grčkih moreplovaca i istočne jadranske obale,⁹⁴ što čini jednu kariku u fazama kojima je kolonizacija tekla.

Korkyra Melaina također, kao ni Herakleja, nema jasno razjašnjen status. Pseudo Skilak ne spominje njeno postojanje,⁹⁵ što može biti greška prepisivača,⁹⁶ dok Pseudo Skimno jasno navodi postojanje Korikire Melaine koju su osnovali Knidani.⁹⁷ Međutim, kako kod njega, tako i kod

Strabona⁹⁸ i Plinija Starijeg, očituje se da je još u VI st. pr. n. e. bio poznat otok Korkyra Melaina na kojem se nalazio grčki grad. Iako nijedan od njih ne tvrdi da se taj grad naziva isto,⁹⁹ s obzirom na činjenicu da su i Strabon i Plinije Stariji živjeli na prelazu iz stare u novu eru, taj podatak treba posmatrati s dozom rezerve. Nađena su samo četiri primjerka novca Korkyre Melaine, od kojih samo jedan ima natpis na reversu KOPYPAION. Jedan je nađen na prostoru današnjeg otoka Korčula, a svi su datirani u IV st. pr. n. e.¹⁰⁰ Što se tiče arheoloških ostataka na Korčuli, poznat je grčki natpis iz Lumbarde,¹⁰¹ koji potvrđuje postojanje grčkog prisustva na ovom otoku, a datiran je u IV/ III st. pr. n. e.¹⁰²

Kao treća faza kolonizacije mogla bi se definirati klasična kolonizacija obala istočnog Jadrana koja je tekla od IV st. pr. n. e., a koja je u literaturi sasvim poznata te detaljno definirana. U toku ove faze nastale su dvije glavne apoikije, Issa i Pharos, koje se osamostaljuju te stvaraju svoje kolonije.

Issa je grčki grad na današnjem otoku Visu, koji predstavlja jednu od dobro dokumentovanih grčkih kolonija na Jadranskom moru. Njegova ubicacija je precizna te se sa sigurnošću zna da se nalazi na zapadnoj strani otoka Visa te da predstavlja veliku prirodnu luku.¹⁰³ Njegovo osnivanje veže se uz Dionizija Sirakuškog, s čime

⁸⁸ Novak 1961, 157, 160.

⁸⁹ Legenda govori o Hilu, sinu Herakla, koji je odredio Hilima da se nastane na istočnoj obali Jadranskog mora, a legendu donose Pseudoskilak, te kasnije i Pseudo Skimno, pozivajući se na Timeja. Legenda se treba uzeti u razmatranje u kontekstu II faze kolonizacije, iz razloga što ukazuje na mogućnost postojanja grčkih kolonija na Jadranu i prije IV st., a prema toponomastičkom ostatku imena u nazivu grada Herakleja, za koji i antički pisci navode da je osnovan od Hila, Heraklovog sina, dobila bi se potvrda, odnosno podudarnost mita s faktografskim činjenicama. Toponomastički ostatak zabilježen je i na novcu grada Herakleje, pronađenom na Hvaru.

⁹⁰ Novak 1961, 157.

⁹¹ Rendić-Miočević 1970, 360.

⁹² Herodot IV, 32.

⁹³ Novak 1961, 161.

⁹⁴ Kaljanac 2009, 46.

⁹⁵ Novak 1944, 43.

⁹⁶ Novak 1961, 161.

⁹⁷ *Nedaleko ovih leži otok Far, koji je naseobina Parana i Korkira nazvana Crnom koju naseliše Knidani*; Pseudo Skimno 426-428.

⁹⁸ Novak 1944, 43.

⁹⁹ Novak 1961, 162.

¹⁰⁰ Ibid., 163.

¹⁰¹ Lumbaradska psefizma je najstariji grčki epigrafski natpis koji je prvi obradio Brunšmid 1998. godine u svome radu *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*. Tekst je podijeljen u dva dijela, od kojih prvi govori o osnivanju kolonije i regulisanju imovinskih odnosa grčkih doseljenika na Korčuli, dok drugi dio donosi popis kolonista razvstanih u tri dorska plemena: Dimane, Hile i Pamfile. Značajna je jer predstavlja izravan dokaz o osnivanju kolonije, ali i pokazuje izgrađen odnos koji su Grci već imali s Ilirima, s obzirom na to da su pravili i pismenu potvrdu o regulisanju odnosa te podjeli zemlje, što dokazuje da ih nisu smatrali *barbarima* (za više informacija vidi: J. Brunšmid, 1998). Lumbaradska psefizma također predstavlja pokazatelj načina osnivanja grčkih kolonija na Jadranu, kao i odnos između Ilira i grčkih doseljenika. Također pokazuje i zemljoradnički karakter početnih grčkih kolonija, koje se kasnije razvijaju, ali se može pretpostaviti da su sve grčke kolonije, kako na Korčuli, tako i šire, nastajale na isti način (za više informacija vidi: Rendić-Miočević 1989, 156).

¹⁰² Solarić / Solarić 2009, 87; Rendić-Miočević 1971, 38.

¹⁰³ Kirgin 2010, 119.

Sl. 6. *Lumbardska psefizma*
(Po: Rendić-Miočević 1971)

se slažu brojni autori,¹⁰⁴ dok se numizmatičari pozivaju na mitsku ličnost Jonija, čija je legenda – IONIO – ostala zapisana na Issejskom novcu,¹⁰⁵ a koji se spominje i na grčkom natpisu pronađenom na Issi, na kojem se naziva *Jonijevim otokom*.¹⁰⁶ Tako se još jednom legenda isprepliće sa stvarnim događajima i antičkim spisima te ih dijelom i potvrđuje. S obzirom na brojna pisanja, kao i arheološke ostatke koji su vidljivi i neosporni,¹⁰⁷ jedini podatak koji nedostaje o Issi jeste tačno vrijeme osnivanja ove kolonije. Autonomno kovanje novca započelo je u IV st. pr. n. e., dok postoji nekoliko novčića iz ranijeg perioda, tačnije V st. pr. n. e.¹⁰⁸ Pseudo Skilak, koji je pisao u IV st. pr. n. e., navodi da je Issa grčki grad,¹⁰⁹ dok Pseudo Skimno u II st. pr. n. e. tvrdi da je to

¹⁰⁴ Novak 1961, 174.

¹⁰⁵ Gorické-Lukić / Bonačić-Mandinić 2010, 175-176.

¹⁰⁶ Brunšmid 1998, 42-43.

¹⁰⁷ Gradinsko naselje Talež na kojem se nalazi mnoštvo grčke slikane keramike, kao i najveća grobna humka na otoku, Vela gomila, dokazuju kontakte s Grčkom i prije osnivanja samog grada Isse. Opis grada Isse te ostaci Issejske luke: Kirgin 2010, 119-120.

¹⁰⁸ Kirgin 2010, 120.

¹⁰⁹ Prvi je sada *Pharos* grčki otok, a drugi *Issa*, a na oba se nalaze grčki gradovi; Pseudo Skilak, pogl. 23.

sirakuška apoikija.¹¹⁰ Što se tiče arheoloških ostataka, pronađeno je mnoštvo grčkog materijala, od kojeg neki potječe čak s kraja VI st. pr. n. e.¹¹¹ U vrijeme najvećeg uspona u III st. pr. n. e. Issa osniva naseobine¹¹² u Lumbardi na otoku Korčuli,¹¹³ u Trogiru,¹¹⁴ Stobreču¹¹⁵ i Solinu.¹¹⁶

Sl. 7. *Novac s IONIO emisijom*
(Po: Rendić-Miočević 1989)

Pharos je dobro poznat u literaturi te nema dvojbi niti o ubikaciji, niti o vremenu osnivanja, a predstavlja značajnu kariku u lancu grčke kolonizacije obala istočnog Jadrana. Osnovan je 385/4. godine, o čemu najpodrobnije govori Diodor,¹¹⁷ dok se i on i kasniji antički pisci, kao Pseudo Skimno¹¹⁸ i Strabon,¹¹⁹ slažu u tome da su ga osnovali Parani, odnosno grčki doseljenici s otoka Para. Njegova tačna ubikacija je na mjestu današnjeg Starog Grada na otoku Hvaru,¹²⁰ gdje je nađen i natpis s imenom *Φαριοι*.¹²¹ Novac je

¹¹⁰ Kod ovih je otok zvan *Isa*, koji ima naseobinu *Sirakušana*; Pseudo Skimno, 413-414.

¹¹¹ Kirgin 2010, 120.

¹¹² Novak 1944, 43.

¹¹³ Issa je u IV st. pr. n. e. osnovala svoju koloniju u Lumbardi na Korčuli, o kojoj postoji jasno svjedočenje – Lumbardska psefizma. Kolonija je bila aktivna i tokom III i II st. pr. n. e.

¹¹⁴ Tragurion je osnovan nakon 219 g. pr. n. e. Prvi put se spominje, kao i Epetion, kao issejska kolonija koju su napadali Delmati. Postoje dvije teorije o porijeklu imena, jedna je da je ilirsko, a druga da je grčko.

¹¹⁵ Osnovan od Isse u III st. pr. n. e., korišten kao luka. Postoji mogućnost da je već ranije na tom mjestu postojalo naselje Aspalathos, ali to nije potvrđeno. Od arheoloških ostataka sačuvan je dio grčkog zida sagrađen krajem III i početkom II st. pr. n. e., a epigrafski spomenici nisu pronađeni.

¹¹⁶ Salona je osnovana u drugoj polovini II st. pr. n. e. ili na početku I st. pr. n. e. Pronađeni natpisi pokazuju da se tu prvobitno nalazilo ilirsko naselje Salona, uz koje je osnovana i Issejska kolonija, koja se nalazila na zapadnom dijelu ilirskog naselja.

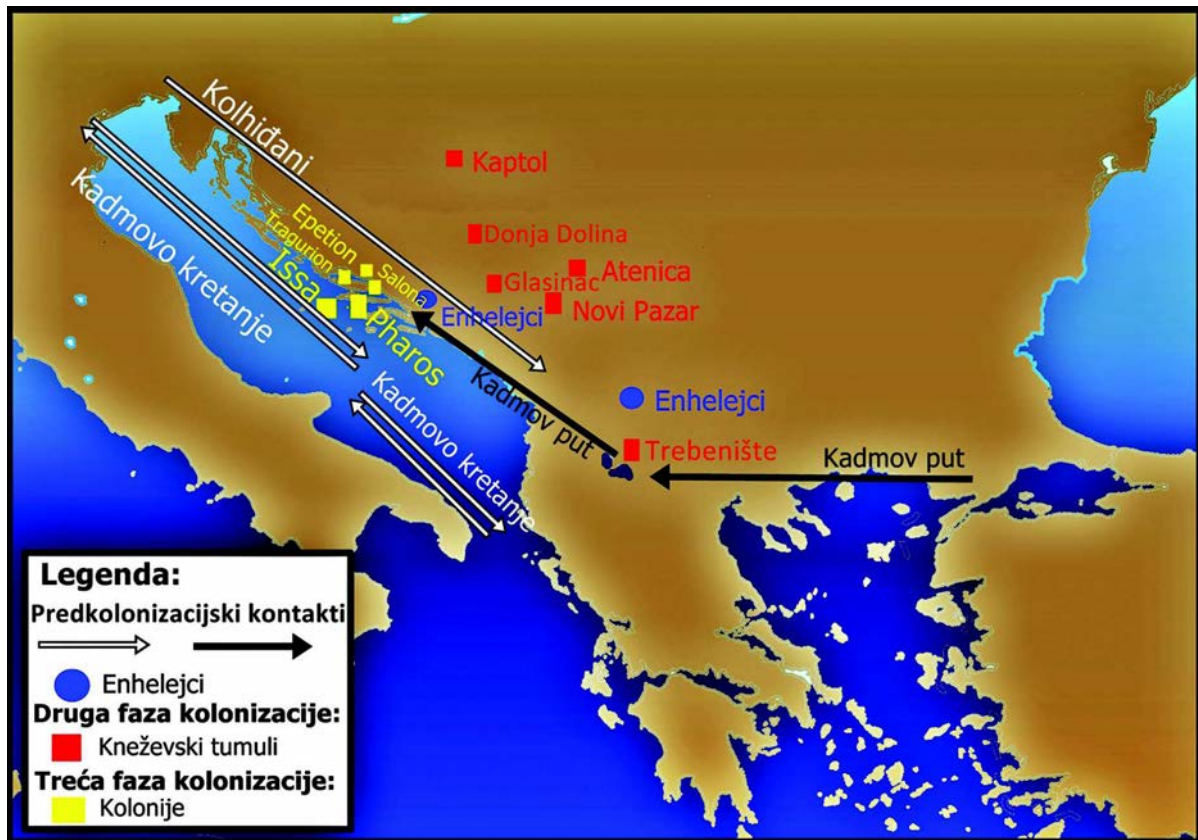
¹¹⁷ Diodor XV, 13, 4-5.

¹¹⁸ Vidi bilješku 86.

¹¹⁹ Novak 1961, 190.

¹²⁰ Jeličić-Radonić 2010, 125.

¹²¹ Novak 1961, 191.

Sl. 8. Karta faza kolonizacije

Pharos počeo kovati od IV st. pr. n. e.¹²² i to ne samo za lokalnu upotrebu.¹²³ Brojni arheološki materijal, kao i ostaci grada, pronađeni su na Hvaru, na mjestu Starog Grada, te bez sumnje ukazuju na grčku koloniju na ovom mjestu,¹²⁴ a poznata samostalnost¹²⁵ Pharosa dokazuje njen značaj u trgovačkim odnosima i kolonizaciji. Međutim, samo osnivanje grada nije proteklo jednostavno, niti mirno. Naime, Parani su naišli na otpor domaćeg stanovništva, koje je u pomoć pozvalo susjedne Ilire, o čemu piše i Diodor te naglašava da ih je bilo preko deset hiljada, kao i to da su pobili mnogo Helena.¹²⁶ Postoji također i arheološka potvrda ovih činjenica, s obzirom na to da se ostaci spaljivanog i dva puta obnavljanog ilirskog naselja nalaze na Hvaru, na mjestu gdje su Parani osnovali svoj grad.¹²⁷ Paranima su u pomoć pristigle sirakuške flote te je ilirski otpor slo-

mljen, što potvrđuje i natpis na bazi spomenika pronađenog na Hvaru,¹²⁸ na kojem se navodi da su Farani osvojili oružje od Jadasina¹²⁹ i njihovih saveznika. Još jedan natpis pronađen na Hvaru koji potvrđuje sukobe grčkih doseljenika s lokalnim stanovništvom potječe s kenotafa jonskog heroja Kalije, koji je poginuo u pomorskoj bitki s Ilirima.¹³⁰ Otpor autohtonog stanovništva dokazuje da kolonizatorsko djelovanje nije uvijek teklo mirnim putem te potvrđuje postepeni napredak grčkih doseljenika na koloniziranim područjima, koji je vidljiv s natpisa iz Lumbarde.¹³¹

Time bi posljednja faza kolonizacije Jadrana i unutrašnjosti bila završena, a svaka faza, iako posmatrana zasebno, sadrži i zajedničke karak-

¹²² Goricke-Lukić / Bonačić-Mandinić 2010, 175.

¹²³ Brunšmid 1998, 53.

¹²⁴ Jeličić-Radonić 2010, 126-129.

¹²⁵ Novak 1944, 42.

¹²⁶ Diodor XV, 14, 1.

¹²⁷ Jeličić-Radonić 2010, 126.

¹²⁸ *FARIOI APO IADASINWN KAI TWN SUMMAHWN TA OPLA...*; Ibid, 126.

¹²⁹ Za Jadasine se pretpostavlja da su autohtono stanovništvo Hvara, koje je zvalo susjedne Ilire u pomoć, iako postoje i druge teorije.

¹³⁰ *Ovaj grad, iz kojega si jednom otplovio, gine za tvojim junaštvom. Ti pogibe, nasrnuvši na ilirsku lađu, a Harma, dijete svoje... ostavi siročetom. Kalijo, ostavio si primjer velikog junaštva*; Rendić-Miočević 1989, 160.

¹³¹ Vidi bilješku 100.

teristike te bi se na osnovu njih mogla stvoriti jasna slika ranih kontakta Grčke i tih prostora, bez obzira na to imaju li trgovačku, ekspedicijsku ili jasnu kolonizatorsku ulogu. Osnovna zajednička karakteristika svim fazama jeste neporecivo prenošenje ideja, robe i običaja te međusobni dodiri Grčke, Jadrana i unutrašnjosti.

Zaključak

Kolonizacija je, u svojim osnovnim definicijama, izravno doseljavanje i osnivanje kolonija na određenom prostoru, ali gledano iz šireg aspekta, u njene okvire mogli bi se svrstati svi značajniji kontakti koji su ostali zapamćeni i prenošeni stoljećima poslije. Tako bi faza pretkolonizacijskih kontakata bila vjerno predstavljena velom mitoloških priča, koji na poseban način pod okriljem potpuno drugačijeg mitološkog svijeta i geografije vjerno iznose stvarne događaje u kojima se očituju izravni kontakti Grčke s Jadranom i unutrašnjošću. U tom smislu najznačajniju ulogu imaju mit o Kadmu i Harmoniji te mit o Jasonu i Argonautima koji podijeljeni na najmanje sastavne jedinice, odnosno *gross constituent units*, jasno ukazuju na stvarnu podlogu mitološke priče te indirektnu kolonizaciju prostora od strane grčkih posjetilaca. Posmatrani u cijelosti, ova dva mita naizgled su još jedna predstava religijskih i prirodnih pojava, ljudi prahistorijskog razdoblja, ali njihove *gross constituent units* jasno ukazuju na njihovo posljedično nastajanje, odnosno pokušaj *objašnjavanja neobjašnjivog*, ali stvarnog u njihovim životima. Prema tome, treba ih uzeti u razmatranje kada je riječ o *pretkolonizacijskoj fazi*, kojoj se zbog vraćanja većine svojim domovima može pripisati ekspedicijska uloga. Ipak, onaj dio *putnika* koji ostaju naseljeni na prostoru Jadrana ili unutrašnjosti, ukazuje na početke direktne kolonizacije. Druga faza, pak, svoje uporište nalazi u djelima antičkih pisaca te brojnom arheološkom materijalu koji ukazuje na izravne kontakte. Najvjerodostojni primjer toga jeste Homerova *Ilijada* u kojoj jasno spominje narode Enete, Peonce kao i Dardance. Njih spominju i Tukidid, Mnasej i Polibije, a Pseudo Skimno i Pseudo Skilak ostavili su dva djela koja jasno potvrđuju istraživanje obale Jadrana, jedan morskim, a drugi kopnenim putem, što jasno implicira odlazak i boravak na tom prostoru te

samim time i upoznavanje njihove tradicije. Od arheoloških nalaza najznačajniju ulogu imaju kneževski tumuli, koji su ujedno i najvjerodostojniji dokaz kolonizacije u unutrašnjosti, odnosno na prostoru Bosne i Hercegovine, Crne gore, Makedonije i Srbije. U konceptu kolonizacije kneževski tumuli predstavljaju i najčvršći dokaz za njeno postojanje, s obzirom na to da direktno implicira i potvrđuje jasne kontakte. Treća faza je faza klasične kolonizacije, koja je dosta dobro dokumentovana i u literaturi detaljno obrađena, a predstavlja direktno osnivanje grčkih kolonija na prostoru Jadranske obale, koja će duže vrijeme biti jako uporište. Najzačajnije od tih su kolonije Issa na današnjem otoku Vis te Pharos na mjestu Starog Grada na otoku Hvaru. Klasična kolonizacija ujedno bi predstavljala vrhunac kolonizatorskog djelovanja, ali i *početak kraja*, te nikako ne bi trebala biti uzimana drugačije nego kao samo jedna faza u procesu kolonizacije koji je trajao linearno od bronzanog doba dalje. Neosporna je činjenica da je grčko prisustvo na obalama istočnog Jadrana evidentno još od najranijih vremena, što je posvjedočeno ovdje navedenim legendama i mitovima koji se isprepliću sa stvarnim mjestima i događajima te činjenicama u djelima antičkih pisaca, kao i arheološkim nalazima, ali i evidentiranim ranim kolonijama, kao što su Spina, Adrija, Herakleja i sl. Uočljive su i izvjesne razlike između predloženih faza te tako *pretkolonizacijska faza* ima apsolutno mitološku podlogu i ekspedicijski karakter, druga je uokvirena djelima antičkih pisaca, koji svjedoče o poznavanju obala istočnog Jadrana, kao i arheološkim istraživanjima i nalazima, a posebno *kneževskih tumula*, koji potvrđuju postojanje osnovnih elemenata koji čine kolonizaciju, dok se u trećoj fazi jasno prepoznaje klasično kolonizatorsko djelovanje, koje podrazumijeva osnivanje grčkih gradova te postepeno preuzimanje prevlasti u njima. Zajedničko svim fazama jeste neminovna potvrda grčkog prisustva i djelovanja na obalama istočnog Jadrana, u većoj ili manjoj mjeri potvrđenog kako arheološkim dokazima tako i pisanim izvorima, ali i prepoznatljivog u brojnim grčkim mitovima i legendama, te nemogućnost njegovog negiranja, što u kontekstu kolonizacije u širem smislu predstavlja daleko najznačajniju kariku te izravnu potvrdu njenog ranog postojanja.

Summary

Cultural interactions in Aegean-Adriatic area in the end of Bronze and beginning of Iron Age with an emphasis on development and structure of myth

Colonization as a general term is direct invasion and colonies establishment on a certain area, but once seen from a wider aspect it can include every significant contact that was remembered and passed through decades. In that sense pre-colonization contact phase is deeply represented by mythological stories, which happen to have a completely different mythological world and geography in which they succeed to incorporate real events with visible direct contacts between Greece and Adriatic. The most significant ones from that point of view are Cadmus and Harmony myth, as well as Jason and the Argonauts myth, which carefully divided on their *gross constituent units* are giving clear and obvious insight in the actual base of a mythological story and indirect colonization of this area by Greek invaders. Observed in full these myths are seemingly not more than another presentation of religious and natural phenomenon of the people of prehistoric period, although their *gross constituent units* are clearly showing their consequent formation, and are in fact explaining inexplicable but factual in their lives. Therefore those should be taken into consideration when researching about pre-colonization phase which could, by the return of majority, be characterized as expeditionary. Although the beginning of direct colonization is visible in a settlement of the minority that stays in the area of Adriatic coast and inland. Strong foundations of the second phase of colonization are works of ancient Greek authors, and numerous archaeological material that strongly implies direct contacts. The most credible example of it is the work Iliad of Homer that mentions demos Eneti, Peonians and Dardans. Those are also mentioned in the works of Tucidides, Mnaseus, Polibius, and especially Pseudo-Skimnos and Pseudo-Skylax who have left description of the Adriatic coast which gives a clear confirmation of arrival and stay on that area, making connections. As for archaeological material the most important roll lies in princely graves as most authentic evidences of inland colonization of the area of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Macedonia and Serbia. In the concept of colonization princely graves are also the best indicators of its existence based on direct implication of contacts that they contain. The third phase is a classical colonization phase which

implies direct establishment of Greek colonies on the coast area of Adriatic sea, which will for a longer time be a strong point. The most significant one are Issa on today's island Vis, and Pharos on today's old city on the island Hvar. Besides, this phase also represents the greatest colonizing activity and in the same time could be characterized as a *beginning of the end* of the linear process, that lasted from Bronze age up. The fact of Greek presence on the coast of east Adriatic since very early is indisputable, what is confirmed with above mentioned legends and myths, as well as facts in ancient authors works, archaeological findings and documented early colonies as Spina, Adria, Herakleia etc. Certain differences between three proposed phases are notable and so the first of them, pre-colonization phase, has absolutely mythological base and expeditionary character. The second one is framed with the works of ancient author who witness about knowing the coast of Adriatic sea, as well as with archaeological research and findings, in which princely graves are standing out as a confirmation of fundamental elements of colonization. On the other side the third phase gives clear recognition of colonizing activity which includes foundation of Greek cities and gradual overtake of supremacy in them. One common fact for all three different phases is a lack of possibility to negate Greek presence and activity on the coast of east Adriatic which is confirmed as with archaeological findings with written sources and numerous Greek myths and legends as well, and which would, in a context of colonization in a wider aspect, represent the most significant link, and consequently the direct affirmation of early existence of it.

Izvori

- Alcman, Fragmenta, ed. Page, D. L., Poetae melici Graeci, Clarendon Press, Oxford 1962.
- Apollonius Rhodius, Argonautica, Translated by Seaton, R. C. Loeb Classical Library, Volume 001, William Heinmann Ltd, London 1912.
- Diodorus Siculus, Bibliotheca historica, ed. Vogel, F. / Fischer, K. T., Lib. 19-20, vol. 5, ed. Fischer, Teubner, Leipzig 1906.
- Hecataeus, Histories, Fragmenta FGhR, Volume-Jacoby, F 1a, 1.
- Herodotus, Historiae, ed. Legrand, Ph. E. Hérodote, Histoires, 9 vols. Les Belles Lettres, 1, Paris 1932.
- Homerus Epic., Ilias, ed. Allen, T. W., Homeri Ilias, vols. 2-3. Clarendon, Press, Oxford 1931.
- Mnaseas, Perieg., Fragmenta, ed. Müller, K., FHG 3, Didot, Paris 1841-1870.

Periplus of Pseudo Scilax, Oxford 2002.
 Polybius, *Historiae*, ed. Büttner-Wobst, T., Polybii historiae, vols. 1-4. Teubner, Leipzig, 1: 1905; 2:1889; 3:1893; 4:1904.
 Pseudo-Apollodorus, *Bibliotheca* (sub nomine Apollodori), ed. Wagner, R., *Apollodori bibliotheca, Pediasimi libellus de duodecim Herculis laboribus, Mythographi Graeci 1*, Teubner, Leipzig 1894.
 Pseudo Scymnus, *Ad Nicomedem regem*, vv. 1-980 (sub titulo *Orbis descriptio*), ed. Müller, K., *Geographi Graeci minores*, vol. 1, Didot, Paris 1855.

Literatura

- Babić, S.* 2004, *Poglavarstvo i polis*, Beograd 2004.
Brunšmid, J. 1998, *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*, Split 1998.
Caddeo, R. 1942, *Storia marittima dell'Italia*, volumen I, Milano 1942.
Finkelberg, M. 2006, *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge 2006.
Frazer, J. G. 2002, *The Golden Bough*, Mineola, New York 2002.
Goricke-Lukić, H. / Bonačić-Mandinić, M. 2010, *Nu-mizmatika, U: Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010.
Jeličić-Radonić, J. 2010, *Far u svjetlu novih arheoloških istraživanja, U: Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010.
Kaljanac, A. 2009, *Problem etnonima Iliri u Periplusu Pseudo Skilaka*, Centar za balkanološka ispitivanja, *Godišnjak*, 38, Sarajevo 2009.
Kaljanac, A. 2010, *Legenda o Kadmu i problem Enhelejaca*, Centar za balkanološka ispitivanja, *Godišnjak*, 39, Sarajevo 2010.
Katičić, R. 1970, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, Centar za balkanološka ispitivanja, *Godišnjak*, 7, Sarajevo 1970.
Katičić, R. 1977, *Enhelejci*, Centar za balkanološka ispitivanja, *Godišnjak*, 15, Sarajevo 1977.
Kirgin, B. 2010, *Isa, U: Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010.
Kleiner, F. S. 2010, *A History of Roman Art*, Boston 2010.
Lisičar, P. 1951, *Crna Korikira i kolonije antičkih Grka*, Skopje 1951.
Marijanić-Pandžić, N. 1998, *Brončano i željezno doba*, Kulturna grupa Martijanec-Kaptol, Prapovijest, Zagreb 1998.
Novak, G. 1924, *Dimos i Herakleia*, Bulićev Zbornik, Zagreb – Split 1924.
Novak, G. 1944, *Povijest Dalmacije*, Zagreb 1944.
Novak, G. 1961, *Stari Grci na Jadranskom moru*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.
Potrebica, H. 2013, *Kneževi željeznog doba*, Zagreb 2013.
Rendić-Miočević, D. 1970, *IONIOS "TO GENOS IΛΛY-PIOΣ"* i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu, *Adriatica Praehistorica et Antiqua*, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku, Zagreb 1970.
Rendić-Miočević, D. 1971, *Some New Fragments of the Greek Inscription from Lumbarda*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 4, No. 1, Zagreb 1971.
Rendić-Miočević, D. 1989, *Iliri i antički svijet*, Split 1989.
Segal, R. A. 1999, *Theorizing about myth*, USA Massachusetts 1999.
Solarić, M. / Solarić, N. 2009, *Lumbardska psefizma najstariji dokument o podjeli zemlje u Hrvatskoj iz početka 4. ili 3. stoljeća pr. Kr., Kart+ografija i geoinformacije*, Vol. 8, No. 12, Zagreb 2009.
Stare, F. 1954, *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954.
Strauss, C. L. 1955, *Structural Study of Myth*, *The Journal of American Folklore*, Volume 68, No. 270, *Myth: A Symposium (October–Decembar 1995)*, Illinois 1995.
Strauss, C. L. 1974, *How Myth Die*, *New Literary History*, Volume 5, No. 2, *Changing Views of Character*, Baltimore 1974.
Šašel-Kos, M. 1993, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, *Arheološki vestnik* 44, Zagreb 1993, 113-136.
Šašel-Kos, M. 2004, *Mythological stories concerning Illyria and its name, L'Illyrie meridionale et l'Epire dans l'Antiquité – IV, Actes du IV colloque international de Grenoble 2002*, Pariz 2004.
Zaninović, M. 1991, *Heraclea Pharia*, VAMZ, XXIV–XXV, Zagreb 1991.
Vasić, R. 1975, *Donja Dolina i Makedonija*, Institut za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti, br. 12, Sarajevo 1975.
Wilkes, J. 2001, *Iliri*, Zagreb 2001.